

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΙ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ Ζ΄. — ΑΡΙΘ. 1.

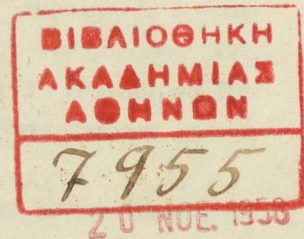
ΕΠΙ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΟΥ ΤΙΝΟΣ
ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ
ΔΙΑΡΜΑΤΟΣ

ΥΠΟ

ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΕΜΜ. ΛΥΚΟΥΔΗ

ΠΡΟΣΕΔΡΟΥ ΜΕΛΟΥΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΛΟΙΑΡΧΟΥ Β. Ν. - ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΩΝ ΦΑΡΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

1938

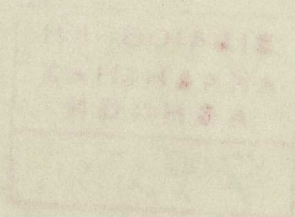
ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ Κ. Λ. ΑΡΧ. 1

ΕΠΙ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΟΥ ΤΙΝΟΣ
ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΠΑΥΤΙΚΟΥ
ΔΙΑΒΗΜΑΤΟΣ

ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΕΜΜ. ΑΛΚΟΒΑΝΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑΙΣ, 1928

Τύποις Στεφάνου Ν. Ταρουσοπούλου

ΕΠΙ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΟΥ ΤΙΝΟΣ

ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΠΑΥΤΙΚΟΥ ΔΙΑΒΗΜΑΤΟΣ

1928

ΕΠΙ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΟΥ ΤΙΝΟΣ
ΠΡΟΤΥΠΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ ΔΙΑΡΜΑΤΟΣ

Ἡ ἀνακοίνωσίς μου ἀφορᾷ εἰς «διάρμα» ὅπερ ἐχρησιμοποιοῦν οἱ πρὸ εἴκοσι καὶ πέντε αἰώνων, καὶ ἐπέκεινα ἴσως, Ἕλληνες ναυτικοί, ὡς πρότυπον μῆκος διὰ μετρήσεις θαλασσιῶν ἀποστάσεων μετρίου διαστήματος. Ἐπιτραπήτω μοι δὲ νὰ τονίσω, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο, τὸ πρῶτον ἤδη διασκοπεῖται πρεπόντως καὶ ἄγεται εἰς τὴν ὀρθὴν του λύσιν.

Ὁ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων γεωγράφων Σκύλαξ ὁ Καρυανδεύς, ὁ Δαρείου τοῦ Ὑστάσπου σύγχρονος καὶ παρ' αὐτοῦ ἐκπεμφθεὶς πρὸς ἐξερεύνησιν τῶν ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ μέχρι τοῦ μυχοῦ τοῦ Ἀραβίου κόλπου Ἀσιατικῶν παραλίων¹, ὁ «παλαιὸς συγγραφεύς»², ἐν τῷ τοσαύτας προκαλέσαντι ὑποθέσει³ «περίπλω»⁴ του, ἀναφέρει καὶ ὅσας θαλασσίας ἀποστάσεις—«καὶ ὅσα μῆκη πλῶν»—ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ κατὰ προσέγγισιν ἢ ὁποία, παρὰ τὰ ἀτελεῖ τῶν ἀπωτάτων ἐκείνων χρόνων δρομομετρικὰ μέσα, προκαλεῖ τὴν κατάπληξιν.

Πρῶτος, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, ὁ κατὰ ἑννέα περίπου αἰῶνας μεταγενέστερος τοῦ Σκύλακος γεωγράφος, Μαρκιανὸς ὁ Ἡρακλεώτης τοῦ Πόντου, ἐφελκύει τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ Σκύλαξ μετεχειρίσθη ὡς μετρικὴν μονάδα τῶν κατὰ θάλασσαν ἀποστά-

¹) Ἡρόδοτος 4, 44.

²) Στράβωνος «Γεωγραφικὰ» ΙΔ, 658—Στεφάνου Βυζαντίου «Ἐκ τῶν Ἐθνικῶν κατ' ἐπιτομήν» εἰς λ. Καρυανδα.

³) Carl Müller Prolegomena εἰς Geogr. Graec. Minor. τόμ. I σελ. XXXIII ἔκδοσις Didot.

⁴) Ὁ ἀκριβὴς τίτλος τοῦ ἀρχαιοτάτου τούτου πλωτικῶν βιβλίου ἔχει οὕτω: «Περίπλους τῆς θαλάσσης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύης, καὶ ὅσα καὶ ὁποῖα ἔθνη ἕκαστα ἐξῆς καὶ χῶραι καὶ λιμένες καὶ ποταμοὶ καὶ ὅσα μῆκη πλῶν καὶ νῆσοι αἱ ἐπὶ αἱ οἰκούμεναι καθ' ὅτι ἐκάστη κεῖται τῆς Ἠπείρου»

σεων, οὐχὶ τὸ στάδιον, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὴν διάρκειαν ἡμερονυκτίου διανυόμενον διάγραμμα⁵. Ἡ ὀρθοτάτη ὅμως παρατήρησις του αὐτῆ, ἐν μέρει μόνον εἶναι ἀκριβής. Διότι ἂν ὁ Σκύλαξ μεταχειρίζεται ὡς μετρικὴν μονάδα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἰδίως δὲ διὰ τὰς μεγάλας τῶν πελαγοδρομικῶν ἀποστάσεων, τὸν «πλοῦν ἡμέρας καὶ νυκτός»⁶, ἢ μόνον τὸν «πλοῦν ἡμέρας»⁷ ὃν ὀνομάζει καὶ «ἡμεραῖον πλοῦν», μεταχειρίζεται ὅμως καὶ τὸ «στάδιον», γενικῶς μὲν διὰ τὰς ποταμοπολικὰς καὶ τὰς χερσαίας ἀποστάσεις⁸, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ διὰ τὰς θαλασσίας καὶ δὴ ἀσχέτως μεγέθους αὐτῶν⁹, πιθανῶς ὁσάκις ἐγνώριζε τὰ μήκη τῶν διαστημάτων μετὰ μείζονός τινος ἀκριβείας. Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν τριῶν τούτων μετρικῶν μονάδων, χρησιμοποιεῖ καὶ δύο ἄλλας, ὀλιγότερον συχνὰ αὐτάς, διὰ μικροτέρας δὲ ἀποστάσεις ἀκτοπλοίας ἰδίως, τὸν «πλοῦν ἡμισυ ἡμέρας»¹⁰ ἐφ' ἧς μονάδος ἐφελκύνω τὴν προσοχὴν, καὶ τὸν «προαριστίδιον πλοῦν»¹¹. Εἰς τὴν δευτέραν τούτων, ἀποτελοῦσαν πρότυπον «διάγραμμα»¹², ἀφορᾷ ἢ ἀνακοίνωσις μου.

Καὶ ἐκ πρώτης μὲν ἀκοῆς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐκλάβῃ, ὅτι ὁ ὄρος «προαριστίδιος πλοῦς», ἐσήμαινεν, ἀπλῶς καὶ ἄνευ ἄλλης τινὸς ἰδιαιτέρας ἐννοίας, πλοῦν ἀρξάμενον ἀλλὰ καὶ περατωθέντα πρὸ τοῦ ἀρίστου, ἐντὸς τῶν προμεσημβρινῶν δηλαδὴ τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὥρων, δι' ὃ καὶ ὑπὸ τῶν Λατινιστῶν μεταφρασάντων τὸν «Περὶ πλοῦν» τοῦ Σκύλακος ἀπεδόθη ὁ ὄρος διὰ τοῦ *navigatio antemeridiana*¹³, δι' ἀναλόγου δὲ περιφράσεως καὶ ἐν τῷ «Θησαυρῷ τῶν Ἑλληνικῶν Γλωσσῶν»¹⁴. Δὲν ἔχει ὅμως

⁵) *Μαρκιανοῦ τοῦ Ἡρακλεώτου τοῦ Πόντου*. Ἐπιτομὴ τοῦ τῆς Ἐντὸς Θαλάσσης περίπλου ὃν ἔγραψεν ἐν τρισὶ βιβλίοις Μένιππος ὁ Περγαμηνός: «2. - Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Σκύλαξ ὁ Καρυαν- > δεὺς καὶ Βωπθαῖος· οὗτοι δὲ ἑκάτεροι διὰ τῶν ἡμερησίων πλῶν, οὐ διὰ τῶν σταδίων, τὰ διαστή- > ματα τῆς θαλάσσης ἐδήλωσαν».

⁶) λ. χ. 68. «ΣΚΥΘΙΑ - ΤΑΥΡΟΙ Παράπλους εὐθύς ἀπὸ Ἰστρου ἐπὶ Κριοῦ Μέτωπον τριῶν ἡμερῶν καὶ τριῶν νυκτῶν, ὃ δὲ παρὰ γῆς διπλάσιος· ἔστι γὰρ κόλπος».

⁷) λ. χ. 108 «ΜΑΡΜΑΡΙΔΑΙ Ἀπὸ δὲ Ἀπιδος ἐπὶ Τυνδαρίους Σκοπέλους, πλοῦς ἡμέρας». 69 «ΠΑΡΑΠΛΟΥΣ ΑΠΑΣΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ... ἀντὶ τῶν σταδίων φ', ἡμεραῖον τὸν πλοῦν».

⁸) λ. χ. 24 «ΜΑΝΙΟΙ... Νάρων ποταμός· ὃ δὲ εἰσπλους εἰς τὸν Νάρωνα οὐ στενός, εἰσπλεῖ > δὲ εἰς αὐτὸν καὶ τριήρεις καὶ πλοῖα εἰς τὸ ἄνω ἐμπόριον ἀπέχον ἀπὸ θαλάσσης στάδια π'».

⁹) λ. χ. 13 «ΣΙΚΕΛΙΑ: ... Κατὰ δὲ Ῥηγίον ἔστι Σικελία νῆσος, ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἀπέ- > χουσα στάδια ἰβ' ἀπὸ Ῥηγίου» - 113 «ΔΙΑΦΡΑΓΜΑ»: ... ἔστι τοῦ διάπλου τὸ διάφραγμα, στά- > δια ,δσο'» (δηλαδὴ, 4270 στάδια).

¹⁰) λ. χ. 108 «ΜΑΡΜΑΡΙΔΑΙ: ... Ἐκ Πλύνων εἰς Τετραντα τὸν Μέγαν πλοῦς ἡμισυ ἡμέρας».

¹¹) λ. χ. 113 «ΔΙΑΦΡΑΓΜΑ: ... Κυθήρων εἰς Αἰγιλίαν πλοῦς προαριστίδιος».

¹²) Ἀρχαῖος ναυτικὸς ὄρος, περιληφθεὶς καὶ εἰς τὸ σύγχρονον ἐπίσημον «ναυτικὸν ὀνομα- > τολόγιον» τὸ συγγραφέν ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων τοῦ Ναυτικοῦ μας εὐεργετῶν, Φιλίππου Ἰωάννου, ἀντιπλ. Λεωνίδου Παλάσκα καὶ πλωτάρχου Ἀλεξ. Κουμελά, σημαίων δὲ τὴν ἐντὸς ὥρισμένου χρό- > νου διαδρομὴν τοῦ πλοίου· κοινῶς «τρῆξιμο» καὶ «μπορντάδα». Ἀλλὰ καὶ οἱ κατωτέρω ἀναφερόμε- > νοι ὄροι: «τοιχαρχία», «ἐν ὄρμῃ», «φυλακή», «ἄριστον», «προάριστον» κ. ἄ. δ. εἶναι ἐπίσης ἀρχαῖοι, > περιληφθέντες δὲ καὶ εἰς τὸ σύγχρονον «Ναυτ. Ὀνοματολόγιον».

¹³) *Scylacis Caryandensis Periplus* εἰς Διδότειον ἔκδοσιν Geogr. Graec. Minor. τ. 1 σελ. 51 § 64.

¹⁴) *Henrico Stephano Thesaurus Graecae Linguae* ἔκδ. Λονδίνου εἰς λ. προαριστίδιος: > qui ante prandium est. Antemeridianum.

οὕτω· διότι καὶ ἂν ἀκόμη ὁ ὅρος εἶχεν ἐν ἀρχῇ τὴν σημασίαν πλοῦ ἀρξαμένου τε καὶ ἐπιτελεσθέντος πρὸ τῆς κλήσεως τῆς «τοιχαρχίας» τῆς μὴ ἐχούσης «φυλακὴν» εἰς «ἄριστον»¹⁵, μετέπεσεν ὁμως οὗτος, ἐπεκταθεὶς σὺν τῷ χρόνῳ, εἰς ἔννοιαν δηλωτικὴν ὀρισμένου διάρματος, ὅπερ ὡς φαίνεται εἶχε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σκύλακος προτύπως σταθεροποιηθῆ πλέον, οὐχὶ δὲ ἀνθαιρέτως ἀλλὰ βάσει τῆς ταχύτητος τῶν τότε πλοίων καὶ ὀρισμένης διαρκείας πλοῦ, καθορισθέν. Πόση δὲ ἡ ταχύτης αὕτη καὶ πόση ἡ διάρχεια, θέλω κατωτέρω εἶπῃ.

Εἰς τὸ ἀπὸ τῆς μελέτης τοῦ «Περίπλου» συμπέρασμα μου τοῦτο κατέληξα εὐθύς ἔξ ἀρχῆς, συναγαγὼν μάλιστα ὅτι τὸ νοούμενον διάγραμμα ἔδει νὰ ᾖ 18 1/2 περίπου ναυτικῶν μιλίων, τὰ ὁποῖα ὁμως ἔπρεπε νὰ μετατρέψω εἰς στάδια. Προέβαλεν ὁμως τὸ ζήτημα, ποῖον τῶν ἀρχαίων σταδίων ἔδει νὰ χρησιμοποιήσω πρὸς τοιαύτην ἀναγωγὴν, ὡς δὲ ἦτο φυσικὸν ἔλαβον τὸ στάδιον τῶν χρόνων τοῦ Ἡροδότου, συγχρόνου τοῦ Σκύλακος κατὰ προσέγγισιν δύο γενεῶν¹⁶, τὸ καὶ «Ὀλυμπιακὸν» λεγόμενον, τοῦ ὁποίου δὲ τῆς ἱστορίας ὁ πατὴρ σαφῶς καθορίζει τὸ μῆκος «αἱ δὲ ἑκατὸν ὀργυιαὶ δίκαιαί εἰσιν σταδίου ἑξαπλέθρου»¹⁷. Τὸ στάδιον τοῦτο, ὄν καθαρῶς μετρικὸν στάδιον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἄλλα τὰ ὁποῖα ἦσαν μᾶλλον γεωδειακά, εἶναι δεκατημόριον τοῦ συγχρόνου ναυτικοῦ μιλίου, — δεδομένου ὅτι τούτου μὲν τὸ μῆκος εἶναι 1852 μέτρων, τὸ δὲ τῶν 100 ὀργυιῶν 185 μέτρα¹⁸ — καὶ εἰσέρχεται 600^{ms} εἰς πᾶσαν μοῖραν τῆς περιφερείας μεγίστου κύκλου τῆς Γῆς¹⁹. Ἐξετίμησα οὕτω τὸ μῆκος τοῦ διάρματος «προαριστιδίου πλοῦ» ὡς ἐλάχιστα ἀφιστάμενον τῶν 185 τοιούτων σταδίων.

Ἄλλὰ κατὰ τύχην εἶδον ἐν τῇ ὑπὸ Διδότου ἐκδόσει τοῦ «Θησαυροῦ κλπ.» τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου καὶ εἰς λέξιν «προαριστιδίου πλοῦς» πρόσθετον ἐπεξήγησιν, μὴ ὑπάρχουσαν εἰς τὴν ἦν πάντοτε μετεχειριζόμεν Ἰονδίνοιον ἐκδοσιν: «respondis 250 stadiis secundum Salmas. Exerc. Plin. p. 129». Εὐνόητος ἢ εὐχάριστος ἔκκληξις μου, ἰδόντος τὴν γνώμην μου, καθ' ἣν ὁ ὅρος τοῦ Σκύλακος ἐνέχει τὴν ἔννοιαν μήκους ὀρισμένου τινος ἀριθμοῦ σταδίων, ἐνισχυομένην διὰ τοῦ κύρους τῆς γνώμης τοῦ με-

¹⁵ Ἐφελκῶ τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ «προαριστιδίου» ἐκ τοῦ «προαριστίζω» (= καλοῦμαι εἰς πρόγευμα) καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ «προαριστάω» (= προγευματίζω).

¹⁶ Σκύλαξ, 523 - 485 π. χ. Ἡρόδοτος, 485 - 421.

¹⁷ Ἡρόδοτος, 2, 149.

¹⁸ Διὰ τοῦτο ὀρθότατα ὁ ποτὲ ἀντιπλοίαρχος Λ. Παλάσκας ἐθέσπισε τὸν ἐπίσημον ὄρον «ναυτικὸν στάδιον» διὰ τὸ δεκατημόριον τοῦ ναυτικοῦ μιλίου, τὸ Γαλλιστὶ encablure, Ἀγγλιστὶ cable καὶ κοινοβαρβαρικῶς «γουμενιά» ὀνομαζόμενον, ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἐνιαῖοι κάλωες (ξεν. cables κοινοβαρβ. γούμενες) ἀγκυροβολίας τῶν πλοίων τοῦ Ἄλλοτε Ναυτικοῦ, εἶχον μῆκος 100 ὀργυιῶν ἕκαστος.

¹⁹ Gosselin, προλεγόμενα ἐν τῇ Γαλλικῇ μεταφράσει τῶν Γεωγραφικῶν τοῦ Στράβωνος (Géographie de Strabon τόμ. I σελ. LX, Παρίσιος 1805) τῇ κατὰ διαταγὴν Ναπολέοντος τοῦ Μεγάλου γενομένῃ.

γάλου εκείνου Γαλάτου σοφοῦ²⁰, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπορία μου διὰ τὸν παρ' αὐτοῦ καθορισμόν, ὡς ἰσοδυνάμου διάρματος, ἀριθμοῦ σταδίων κατὰ 40% περίπου ὑπερβάλλοντος τὸν ἀριθμὸν ὅστις σαφῶς καὶ ἀνευδοιάστως ἐκ τῶν πραγμάτων καταδεικνύεται. Δυστυχῶς ὅμως εἰς οὐδεμίαν τῶν ἐνταῦθα Δημοσίων Βιβλιοθηκῶν ἠδυνήθην νὰ ἀνεύρω τὸ σύγγραμμα τοῦ Salmasius, εἰς ὃ ὁ «Θησαυρὸς κλπ.» παραπέμπει, ὅπως ἴδω ποῦ ὁ σοφὸς ἐκεῖνος βασισθεὶς ἤχθη εἰς σφαλερὸν συμπέρασμα.

Πρὸ τῆς τοιαύτης ἀδυναμίας εὐρεθεὶς, ἐξήτασα μήτοι ὁ Salmasius καθορίζων ἀριθμὸν σταδίων ἐπὶ τοσοῦτον ὑπερβάλλοντα τὸν πρέποντα εἶχε λάβει, ὡς μετρικὴν μονάδα, ἄλλο τι τῶν γνωστῶν σταδίων, βραχύτερον ἐκείνου ὅπερ ὁ Ἡρόδοτος μετρολογεῖ. Ἄλλ' εἰς οὐδὲν ἀπέληξα, διότι ἵνα τὰ 18 1/2 ναυτικά μίλλια ἐκφρασθῶσι διὰ 250 σταδίων, θὰ ἔπρεπεν ἕκαστον τῶν τοιούτων σταδίων νὰ χωρῆ 811^{κς} εἰς πᾶσαν μοῖραν γήϊνης περιφερείας. Οὔτε ὅμως ἐχρησιμοποιήθη ποτὲ τοιοῦτον στάδιον, ἀλλ' οὔτε καὶ ἄλλο τι ἐκ τῶν χρησιμοποιηθέντων θὰ ἠδύνατο νὰ συμβιβάσῃ τὴν τοιαύτην ἰσοδυναμίαν²¹, ὥστε τὴν κατὰ Σαλμάσιον ἐξίσωσιν τοῦ «προαριστιδίου πλοῦ» πρὸς 250 στάδια, δι' οὐδενὸς τῶν σταδίων ἠδυνήθην νὰ ἐξηγήσω.

Αἰτιολογῶ ἤδη τὸ συμπέρασμά μου, ὡς πρὸς τὴν ἰσοδυναμίαν τοῦ διάρματος

²⁰) Τοῦ *Claude de Saumaise* (1588 - 1638) ἢ, κατὰ τὴν εἰς τὴν Λατινικὴν μεταφορὰν Salmasius καὶ τὴν εἰς τὴν ἑλληνικὴν Σαλμάσιος.

²¹) Πράγματι, τὸ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (Περὶ Οὐρανοῦ Β, 14) χρησιμοποιηθὲν πρὸ τοῦ Ἐρατοσθένους στάδιον, τὸ ὁποῖον πολλοὶ τῶν μεταγενεστέρων γεωγράφων (*d'Anville* Rech. Geogr. Golf. Persique εἰς Mem. Acad. Inscript. τομ. 30 σελ. 132) ἀνεγνώρισαν ὡς προσαρμοζόν εἰς τὰ διάρματα τοῦ πλοῦ τοῦ Νεάρχου καὶ τὸ ὁποῖον εἶχον χρησιμοποιήσει (ὡς εὑρηται παρὰ **Στράβωνι**: Γεωγρ. Β, 70 - 72. 80. 104. 108) ὁ Μεγασθένης, ὁ Δήμαχος, ὁ Ὀνησίκριτος, ὁ Ἐρατοσθένης, ὁ Πολύβιος καὶ αὐτὸς ὁ Πυθίας, ἐχώρει 400.000^{κς} εἰς τὴν γήϊνην περιφέρειαν καὶ συνεπῶς 1111^{κς} εἰς πᾶσαν μοῖραν αὐτῆς, ὁπότε θὰ παρείχεν, ὡς ἰσοδύναμον τῶν 18 1/2 ναυτικῶν μιλίων, ἀριθμὸν μείζονα τοῦ 250, ἦτοι 343 περίπου στάδια. Ἄλλο τι στάδιον, εἰσερχόμενον 300.000^{κς} εἰς τὴν γήϊνην περιφέρειαν καὶ συνεπῶς 833^{κς} ἐν πάσῃ μοίρᾳ αὐτῆς, θὰ παρείχε μὲν ἀριθμὸν προσεγγίζοντα κάπως τὸν ὑπὸ τοῦ Σαλμασίου ὀριζόμενον, πλην τὸ στάδιον τοῦτο εἶχε καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα λησμονηθῆ, θὰ ἠγνοεῖτο δὲ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων, ἂν μὴ παρεμπιπτόντως ὁ Ἀρχιμήδης (Ψαμμέτης 277) καὶ ὁ Κλεομήδης (Μετewρ. 1,8) διέσωζον τὴν ἀνάμνησίν του· δέον διὰ τοῦτο νὰ ἀποκλεισθῆ ἡ ὑπόθεσις καθ' ἣν εἰς τὸ στάδιον τοῦτο εἶχεν ὁ Σαλμάσιος βασισθῆ, τῆς παρ' αὐτοῦ παρεχομένης ποιᾶς τινος προσεγγίσεως οὔσης ἀπλῶς συμπτωματικῆς. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ἰπλάρχου χρησιμοποιηθὲν (ὡς εὑρηται παρὰ Στράβωνι Α, 62. 63. Β, 133) εἰς τὰς καταλησσούσης ἀκριβείας γεωδαιτικᾶς ἐργασίας των, στάδιον εἰσερχόμενον 252.000 εἰς τὴν γήϊνην περιφέρειαν καὶ 700 εἰς πᾶσαν αὐτῆς μοῖραν, θὰ ἔδιδεν ἀριθμὸν ἐλάσσονα τοῦ 250 ἦτοι 215 στάδια, ὡς ἐπίσης τὸ ὑπὸ τοῦ Ποσειδωνίου χρησιμοποιηθὲν (ὡς εὑρηται παρὰ Στράβωνι Β, 68 καὶ Κλεομήδει Α, 10), χωροῦν 240.000^{κς} εἰς τὴν γήϊνην περιφέρειαν ἦτοι 667^{κς} κατὰ μοῖραν, θὰ παρείχεν ἔτι μικρότερον ἀριθμὸν ἦτοι 212 στάδια, ἔτι δὲ ἐλάσσονα τὸ τοῦ Κλαυδίου Πτολεμαίου ὅπερ ἐχώρει 180.000^{κς} εἰς τὴν γήϊνην περιφέρειαν καὶ 500^{κς} εἰς πᾶσαν μοῖραν τῆς. Ἄλλὰ καὶ τὰ στάδια ταῦτα, ὄντα γεωδαιτικὰ καὶ δι' ὑπολογισμοῦ προκύψαντα, δὲν ἠδύνατο νὰ συσχετισθῶσι πρὸς ἀντιληπτόν τι μῆκος, ἀντιθέτως πρὸς τὸ μετρικὸν στάδιον τῶν χρόνων τοῦ Σκύλακος, τὸ ἄλλως Ὀλυμπιακόν, τὸ ὁποῖον ἦτο τὸ ἑκατονταπλοῦν μῆκος σαφοῦς καὶ παγκοίνως γνωστοῦ, τῆς ὀργυιᾶς. Κατὰ μείζονα λόγον ἔδει νὰ ἀποκλείσω τὴν ὑπόθεσιν καθ' ἣν ὁ Σαλμάσιος εἶχε βασισθῆ εἰς Ρωμαϊκὰ μίλλια ἀπὸ πηγῶν

τούτου πρὸς 185 στάδια τῆς ἐποχῆς τοῦ Σκύλακος, τοῦ μόνου χρησιμοποιήσαντος ὡς πρότυπον διάγραμμα τὸν «προαριστίδιον πλοῦν», τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις ἡ ἀνάμνησις φαίνεται διατηρουμένη καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πτολεμαίων, ὡς ἐκ τοῦ στίχου

ὅσον ἐς ἐνδιόν κεν εὔστολος ὀλκὰς ἀνύσαι

Ἐπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου, προδήλως τεκμαίρεται :

Μεταξὺ τῶν κεφαλαίων τοῦ «Περίπλου» εἶναι καὶ δύο ἰδιότυπα τοιαῦτα²², τὸ μὲν ὑπὸ τίτλον «Διάφραγμα διὰ τῆς θαλάσσης τῆς ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπιεικῶς εὐθὺ κατ' ὀρθόν»²³ ἀφορῶν δὲ εἰς πλοῦν ἀπὸ Εὐρύπου τοῦ κατὰ Χαλκίδα μέχρι τοῦ Μικρασιατικοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Μυκάλης, τὸ δὲ ὑπὸ τίτλον «Διάφραγμα ὀρθὸν κατ' εὐθὺ» διὰ πλοῦν ἀπὸ Μαλέας ἄκρας ἕως Περαιᾶς Ῥοδίων. Εἰς ἑκάτερον τῶν «διαφραγμάτων» τούτων²⁴ καθορίζονται τόσον τὸ σύνολον μῆκος τοῦ περιγραφομένου δρομολογίου εἰς στάδια ἐκπεφρασμένον, ὅσον καὶ τὸ μῆκος ἑκάστου τῶν τμηματικῶν διαρμάτων του ἰδία θεωρουμένων, τὰ μήκη δηλαδὴ τῶν τμημάτων τῆς τεθλασμένης γραμμῆς, τὰ ὅποια, ὡς ἑκάστοτε πλεύσεις, ἀκολουθεῖ τὸ δρομολόγιον : τονίζομεν ὅμως τὴν λεπτομέρειαν ὅτι τὰ μήκη τῶν τμηματικῶν διαρμάτων τούτων, ἐκφράζονται ποῦ μὲν εἰς στάδια, ποῦ δὲ εἰς προαριστιδίους πλοῦς. Καὶ τὸ μὲν δεύτερον τῶν «διαφραγμάτων» τούτων²⁴, ἐν μέρει μόνον παρέχει σαφεῖς ἐνδείξεις ὡς πρὸς τὸ μῆκος τοῦ «προαριστιδίου πλοῦ», καθ' ὅσον οἱ πλείστοι τῶν ἐν αὐτῷ σταδιασμῶν ἔχουν διὰ μέσου τῶν αἰώνων κακοποιηθῆ ὑπὸ παροραμάτων τῶν ἀντιγραφῶν. Δὲν συνέβη ὅμως τοῦτο καὶ εἰς τὸ πρῶτον²⁵, τὸ ὅποιον μετὰ μεγίστης προσεγγίσεως ἀποκαλύπτει, δι' ὁδοῦ δὲ καθαρῶς λογιστικῆς ἀπὸ μόνων τῶν δεδομένων τοῦ Σκύλακος καὶ ἀπηλλαγμένης τῆς ἀνάγκης προσφυγῆς εἰς χάρτας, τὸ εἰς στάδια μῆκος τοῦ «προαριστιδίου πλοῦ» καθὼς ἐνόει τοῦτο ὁ Σκύλαξ.

Τὸ ἐν λόγῳ «διάφραγμα» ἔχει οὕτω :

*«Ἀρχεται δὲ τὸ διάφραγμα ἀπὸ Εὐρύπου τοῦ
κατὰ Χαλκίδα καὶ ἔστιν ἐπὶ Γεραιστὸν (ταν.*

Λατίνων γεωγράφων, δεδομένου ὅτι αἱ παρ' αὐτῶν ὀριζόμεναι ἀποστάσεις ἄγουν εἰς πλάνην ἐφ' ὅσον δὲν γνωρίζει τις, τίνος τῶν Ἑλληνικῶν σταδίων ἀποτελεῖ ἑκάστοτε μεταμπίσειν τὸ Ῥωμαϊκὸν μίλλιον.

²²) Σελ. 55 - 56 στερεοτύπου, 195 - 196 Διδοτείου ἐκδόσεως.

²³) Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ὄρου «εὐθὺ κατ' ὀρθόν» μὲ στενοχωρεῖ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἤθελεν ὁ Σκύλαξ νὰ τονίσῃ δι' αὐτοῦ, ὅτι τὰ τμήματα τῆς τεθλασμένης, τῆς ἀποτελούσης τὸ ὅλον «διάφραγμα» (δρομολόγιον) τοῦ περιγραφομένου πλοῦ, δὲν ἦσαν ἐντελῶς εὐθεία, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ γραμμαὶ τεθλασμένα, αἱ ὅποια ὅμως ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ἐν τῇ πράξει ὡς εὐθείαι, ἄτε μὴ πολὺ ἀπὸ τῶν, ἐνουσῶν τὰ πέρατά των, εὐθειῶν ἀπομακρυνόμεναι.

²⁴) Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 113 ἐν τῇ Διδοτείῳ ἐκδόσει· οἱ πλείστοι τῶν ἐν αὐτῇ σταδιασμῶν ἐπισημαίνονται διὰ δηλωτικῶν ἀπορίας ἐρωτηματικῶν σημείων.

²⁵) Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 112 τῆς ἰδίας ὡς ἄνω ἐκδόσεως.

» Κάβο Μανδηλι) στάδια ψ' και ν'»	ἦτοι στάδια	750
«'Από Γεραιστοῦ εἰς Παιώνιον (ταν. Κάβο » Φάσσα) τῆς Ἐνδρου στάδια π'»	» »	80
«'Από Παιωνίου τῆς Ἐνδρου εἰς Ἀλλῶνα (ταν. » Στενὸ Δυσβάτου) στάδια σπ'»	» »	280
«Τοῦ Ἀλλῶνος διάπλους εἰς Τῆρον στάδια ιβ'»	» »	12
«Ἀὐτῆς δὲ τῆς νήσου ἐπὶ τὸ ἀκρωτήριον τὸ » κατὰ Ῥηναίαν (ταν. Ἁγιος Γιάννης) στάδια ρν'»	» »	150
«Τοῦ δὲ διάπλου εἰς Ῥηναίαν (ταν. Μεγάλη » Δῆλος) στάδια μ'»	» »	40
«Ἀὐτῆς δὲ τῆς Ῥηναίας καὶ τοῦ διάπλου εἰς » Μύκονον στάδια μ'»	» »	40
«'Απὸ δὲ Μυκόνου ἐπὶ τοὺς Μελαντίους σκο- » πέλους, διάπλους προαρσιτιδίου μικρῶ ἐλάτ- » των, στάδιοι ρμ'»	» »	140
«'Απὸ δὲ Μελαντίων σκοπέλων (ταν. Χταπόδια » Μυκόνου) πλοῦς εἰς Ἰκάρου προαρσιτίδιος»	» »	χ
«Ἀὐτῆς δὲ τῆς Ἰκάρου στάδια τ' ἔστι μῆκος»	» »	300
«'Απὸ δὲ τῆς Ἰκάρου πλοῦς εἰς Σάμου προα- » ριστίδιος»	» »	χ
«Ἀὐτῆς δὲ τῆς Σάμου [μῆκος] στάδιοι σ'» . .	» »	200
«Τὸ πᾶν στάδια βτο'»	ἦτοι ἐν συνόλῳ στάδια	2370

Ἐθροισομένων ὅθεν τῶν παρεχομένων μηκῶν, γνωστῶν καὶ ἀγνώστων, καὶ ἐξισου-
μένου τοῦ γενικοῦ ἄθροίσματος αὐτῶν πρὸς τὸ ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Σκύλακος καθοριζόμε-
νον σύνολον «τὸ πᾶν στάδια βτο'» καταλήγομεν εἰς τὴν στοιχειώδη ἐξίσωσιν:

$$1992 \text{ στάδια} + 2\chi = 2370 \text{ στάδια}$$

παρέχουσαν τὸ ἀγνώστον ἰσοδύναμον μῆκος τοῦ «προαρσιτιδίου πλοῦ» ἴσον πρὸς
189 στάδια, καὶ οὐχὶ πρὸς 250 στάδια ὅσα κατὰ τὸν «Θησαυρὸν κτλ.» εἶχεν ὁ
Salmasius καθορίσει. Εἰς ὅμοιον δὲ πρὸς τὸ ἐμὸν συμπέρασμα τοῦτο, τὸ μὴ στηρι-
χθὲν ἐπὶ μετρήσεων ἀπὸ χαρτῶν ἀλλ' ἐπὶ μόνων τῶν ἀπὸ τοῦ Γεωγράφου εἰδήσεων,
ἔπρεπε νὰ ἀχθῆ πᾶς τις καὶ οἰασθήποτε ἐποχῆς τοῦ «Περίπλου» τοῦ Σκύλακος
μελετητής.

Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀντεῖπη, ὅτι κατὰ τοὺς ἀπωτάτους ἐκείνους χρόνους, ἀφ' ἑνὸς
μὲν ἢ ἄγνοια τῶν ναυτικῶν, ὡς πρὸς τὴν ταχύτητα, τὴν διεύθυνσιν, ἴσως δὲ καὶ τὴν
ὑπόστασιν τῶν ἀσθενῶν θαλασσίων ρευμάτων τὰ ὅποια ἐν τούτοις ἐπηρεάζουν τὴν
ἐκτίμησιν τῶν ἀποστάσεων καὶ δὴ διὰ μακροὺς πλοῦς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ τότε ὅλας

πρωτόγονα δρομομετρικά μέσα, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον ἐπιτρέψη εἰς τοὺς ναυτικούς ἐκείνους ὀρθὴν ἐπίγνωσιν τῶν κατὰ θάλασσαν ἀποστάσεων· ὅτι δὲ συνεπῶς, τὸ εἰς ὃ διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης κατέληξα συμπέρασμα εἶναι σφαιερὸν, ἅτε βασισθὲν ἐπὶ δεδομένων ἐσφαλμένων. Εἰς τοιαύτην τινὰ ὀρθοτάτην ἀντίρρησην οὐδὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ ἀντιτάξω παρὰ μόνην τὴν κατάπληξίν μου διὰ τὴν, ἣν εἰς πλείστας περιστάσεις κατεῖδον, ἀκρίβειαν τῶν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, γεωγράφων ἢ ναυτικῶν, καθοριζομένων ἀποστάσεων, καὶ ἣτις ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ δεδομένα τὰ ὑπὸ τοῦ διαφράγματος παρεχόμενα, παρ' ὅλα τὰ ἀτελεῖ πλωτικά τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέσα²⁶, ἀλλὰ ἰδίως διὰ τὴν μεγάλην προσέγγισιν τοῦ οὕτως ἔξαγομένου ἰσοδυνάμου τοῦ προαρσιτιδίου πλοῦ, ἔξ 189 σταδίων, πρὸς τὸ πραγματικὸν τοιοῦτον ἔξ 185 σταδίων. Τοῦτο δὲ (ἐνισχυόμενον καὶ ἐκ τῆς ὡς ἀνωτέρω μνησθείσης φράσεως τοῦ Σκύλακος, καθ' ἣν πλοῦς 140 σταδίων εἶναι «κατὰ τι βραχύτερος» τοῦ διάρματος τοῦ προαρσιτιδίου, φράσεως ἢ ὁποία δὲν θὰ εἶχε τόπον ἂν τὸ διάγραμμα ἐκεῖνο ἦτο 250 σταδίων) ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῶν συγχρόνων χαρτῶν τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου²⁷ μετρήσεως τῶν ἀποστάσεων, μεταξὺ τῶν σημείων ἐκείνων ἅτινα φέρει ὁ Γεωγράφος ἀπέχοντα «προαρσιτιδίου πλοῦν». Ἀναφέρει λ. χ. ὁ Σκύλαξ:²⁸

— «Ἀπὸ Κυθήρων εἰς Αἰγιλίαν πλοῦς προαρσιτιδίου»: Ἡ ἀπόστασις αὕτη, μεταξὺ τῆς νοτίας ἄκρας τῶν Κυθήρων Κάβο Γκρόσσο καὶ τῆς βορείας ἄκρας Κεφάλι τῶν Ἀντικυθήρων (τῶν καὶ Τσιρογότο, ἢ Λιοὶ κατὰ παραφθορὰν τῆς ἀρχαίας τῶν ὀνομασίας Αἰγιλία), εἶναι ὡς ἔγγιστα 18 1/2 μιλ. ἢ 185 στάδια τῶν 100 ὄργυιων.

— «Ἀπὸ Αἰγιλίας εἰς Κρήτην πλοῦς προαρσιτιδίου»: Ἡ συντομωτέρα ἀπόστασις, μεταξὺ τῆς νοτίας ἄκρας τῶν Ἀντικυθήρων Ἀπολυτάρες καὶ τῆς ΒΔ ἔσχατιᾶς τῆς μεγαλονήσου Κάβο Μπουζα, εἶναι 17 1/2 μιλίων ὡς ἔγγιστα ἦτοι 175 σταδίων.

— «Τοῦ δὲ Παγασητικοῦ κόλπου μῆκός ἐστιν ἀπὸ στόματος ἕως μυχοῦ Παγασῶν πλοῦς προαρσιτιδίου»: Ἡ ἀπόστασις αὕτη, εἶναι 18 1/2 μιλίων ὡς ἔγγιστα, ἦτοι 185 σταδίων.

— «Ἀπὸ Ἰκάρου εἰς Σάμον πλοῦς προαρσιτιδίου». Ἡ περικοπή αὕτη ἐμφανίζεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀπροσδιόριστος, καθ' ὅσον πρόδηλον εἶναι μόνον τὸ ἀφετήριον τοῦ διάρματος τούτου σημεῖον (ἀκρωτήριον Φανάρι τῆς Ἰκαρίας ἀρχ.

²⁶) *P. Rediadis*. Sur l'art de naviguer chez les anciens. Ἰδὲ ἐπίσης: Σπ. Λαζαρίμου. Ἡ ἀνακάλυψις τῶν χρονομέτρων καὶ τὰ προσηγηθέντα αὐτῆς (Ναυτ. Ἐπιθεωρ. τομ. 34, τευχ. 156 κ. ἔξ.

²⁷) Ν^ο: 1685 = Venetico to Spezzia with the west coasts of Candia.—2836a = Archipelago, southern sheet.—1556 = Gulf of Volo with the Oreos and Talanta channels.—1687 = Nikaria island.—1537 = Furni islands.—3446 = Paspargo islet to Samos island.—1815 = Tinos, Mykonos, Rhenea, Delos.

²⁸) Παράγραφοι 62, 112, 113 ἐκδόσεως Διδότου.

Δράκανον) οὐχὶ δὲ καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Σαμίας ἀκτῆς κατιτήριον σημεῖον, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἢ ἐγγυτάτη ἀπόστασις μεταξὺ Σάμου καὶ Ἰκαρίας (τὸ στενὸν Μπογάζι τῶν Φούρων) εἶναι μόλις 10 μλ. ἤτοι 100 σταδίων. Ὅταν ὁμως προσέξῃ τις τὴν σειρὰν γεωγραφικῆς διαδοχῆς τῶν ἐν τῷ «διαφράγματι» κατονομαζομένων σημείων, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὡς κατιτήριον τοῦ ἐν λόγῳ διάρματος σημεῖον εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Σκύλαξ τὸ ἀκρωτήριο ἐκεῖνο τῆς Σάμου, ὅπερ ἤδη ὀνομάζεται Παγκόζι τοῦ Καρλοβασιού, ἅτε ὄν τὸ πρῶτον ὅπερ προσφέρεται ἐπὶ τῆς περιγραφομένης «πορείας». Εἶναι δὲ ἡ ἀπόστασις Φανάρι—Παγκόζι $16\frac{1}{2}$ ὡς ἔγγιστα μιλλίων ἤτοι 165 σταδίων²⁹, ἐμφανίζουσα τὸ ἰσοδύναμον βραχύτερόν πως ἢ αἱ προμνηθεῖσαι, λόγῳ ὑπάρξεως ἀσθενοῦς ρεύματος, λοξῶς πρὸς βορρᾶν φερομένου ἀπὸ τοῦ διαύλου τῶν Φούρων, καὶ συνεπῶς παρατείνοντος τὴν διάρκειαν τοῦ περιγραφομένου πλοῦ, βάσει τῆς ὁποίας ἐξετίμησαν οἱ τότε ναυτικοὶ τὴν ἐν λόγῳ ἀπόστασιν τοιοῦτον δὲ ρεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιληφθοῦν οἱ ναυτικοὶ τῶν τότε χρόνων, ὑπάρχει πράγματι³⁰.

— «Ἀπὸ Μελαντίων σκοπέλων πλοῦς εἰς Ἰκαρον προαρσιτίδιος»: Ἡ ἀπόστασις αὕτη, μεταξὺ νησίδος Χταπόδια³¹ τῆς Μυκόνου καὶ ἀκρωτηρίου Πάππας τῆς Ἰκαρίας εἶναι $19\frac{1}{2}$ μιλλίων ἤτοι 195 σταδίων. Ἐνομίσθη δὲ αὕτη, ἀπὸ τῶν ναυτικῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Σκύλακος, κατὰ 10 στάδια βραχύτερα, διότι ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἀσθενοῦς ρεύματος τοῦ διαθέοντος τὸν διάυλον τῆς Μυκόνου³² εὐνοοῦντος δὲ τὸν περιγραφόμενον πλοῦν, δὲν τοῖς ἦτο ἀντιληπτή.

Κατατάσσοντες ἤδη τὰ οὕτως ἰσοδύναμα τοῦ «προαρσιτιδίου πλοῦ» κατὰ σειρὰν μεγέθους αὐτῶν, ἤτοι: 195—185—185—175—165, βλέπομεν, κατὰ τοὺς νόμους τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων, ὅτι τὸ πραγματικὸν ἰσοδύναμον εὑρηται ἐγγύτατα τῶν 185 σταδίων, τοῦ μέσου ὄρου, 181 στάδια, ὄντος ἐπηρεασμένου ὑπὸ τῶν δύο ἄκρων ἀποστάσεων, 195 καὶ 165, ἃς πεπλανημένως εἶχον ἐκτιμῆση οἱ ναυτικοὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σκύλακος, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιληφθῶσι τὴν ὑπαρξίς τῶν ἀσθενῶν ρευμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν εὐνοϊκὰ τοῦ πλοῦ των εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν καὶ ἐναντία εἰς τὴν δευτέραν.

Καταλήξας εἰς τὸ ἀσφαλὲς τοῦτο συμπέρασμα, ἐπεζήτησα τὴν ἐξήγησιν τοῦ λόγου, ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς παραδόξου ὀνομασίας τοῦ διάρματος τούτου, ἀφ' ἐτέρου δὲ τῆς ἰσοδυναμίας αὐτοῦ πρὸς 185 στάδια.

Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὴν ὀνομασίαν, παρατηρήσας ὅτι τὸν ὄρον τοῦτον μεταχειρί-

²⁹) Ἐν τῇ PAULY-WISSOWA *R. Encycl.* (λ. Σάμος τόμ. ΙΑ, σελ. 2165 κ. ἐξ.) γίνεται μνεία ἔργου τοῦ Büchner (Das Ionische Samos I, 1, 20) ὅστις ἐκτελέσας πλοῦν ἐξάκις διὰ καΐκιου, ἀπὸ Ἰκαρίας εἰς Σάμον, ἐπίσθη, ὡς λέγει, ὅτι ἡ ἴν ἀναφέρει ὁ Πλίνιος ἀπόστασις τῶν 35 μιλλίων εἶναι ἡ τοῦ «Προαρσιτιδίου πλοῦ». Ὁ συλλογισμὸς ἀβάσιμος καὶ τὸ ἀπὸ τούτου συμπέρασμα πεπλανημένον.

³⁰) *Mediterranean Pilot* ἔκδ. 1918 τόμ. IV σελ. 376.

³¹) Σχετικὴ ἀνακοίνωσις μου εἰς Πρακτικὰ Ἀκαδ. Ἀθηνῶν (10 Μαρτίου 1932, τ. 7. σελ. 90).

³²) *Mediterranean Pilot* αὐτόθι σελ. 194.

ζεται ὁ Σκύλαξ μόνον εἰς δρομολόγια ἀκτοπλοίας οὐδέποτε δὲ πελαγοδρομίας, ἤχθην εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ «προαριστίδιος» ἦτο πλοῦς ἐπιχειρούμενος μετὰ τὴν νυκτερινὴν «ἐν ὄρφῃ» τοῦ πληρώματος ἀνάπαυσιν, συντελούμενος δὲ ἐντὸς τῶν προμεσημβρινῶν ὥρων, τῶν μεταξὺ τοῦ «προαρίστου» καὶ τοῦ «ἀρίστου», δι' ὃ καὶ ἡ ὀνομασία του αὕτη.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ ἐκ σταδίων 185 ἰσοδύναμόν του, τὸ ὁποῖον ἔδει νὰ ἦ ἄμεσος καὶ ἀναγκαία συνάρτησις τῆς ὑπὸ ἀρίστας συνθήκας πλοῦ συνήθους ταχύτητος τῶν τότε πλοίων καὶ ὠρισμένου τινος χρονικοῦ διαστήματος, ἔπρεπε νὰ ἀναζητήσω τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα καὶ νὰ τὰ συσχετίσω ἀμοιβαίως. Καὶ τὴν μὲν ταχύτητα, καθορίζουν σαφῶς ἀρχαῖαι πηγαὶ κύρους: Ὁ Θουκυδίδης³³ τονίζων ὅτι ἀπὸ Ἀβδήρων (ταν. Κάβο Μπαλούστρα) μέχρι ἐκβολῶν Ἰστρου (ταν. Kilia mouth) πλοῦς, συντελεῖται ὑπὸ φορητοῦ πλοίου συνεχῶς οὐριοδρομοῦντος εἰς τέσσαρα ἡμερονύκτια, παρέχει ὡς ἰσοδύναμον τοῦ ἡμεραίου πλοῦ 600 στάδια, τῆς ἀποστάσεως τῶν ἐν λόγῳ τόπων οὔσης 480 ναυτικῶν μιλίων³⁴. Ὁ Σκύλαξ ἀφ' ἐτέρου ὀρίζει, εἰς στρογγύλον ἀριθμὸν ὡς ἐκ τῆς φρασεολογίας του προκύπτει³⁵, τὸ ἐντὸς δωδεκαῶρου διανυόμενον διάστημα ὡς 500 σταδίων. Τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν καθορίζει καὶ ὁ Ἀρριανὸς διὰ τὸν «ἡμερήσιον δρόμον», ὡς καὶ ὁ Θεόφιλος ὑπολογίζων τὸν «νυχθήμερον πλοῦν» 1000 σταδίων διὰ πλοῖον ἰστιοδρομοῦν «φορῶς» δηλ. «μὲ τὸν καιρὸ λασκάδα»³⁶ κατὰ τὸν σύγχρονον ὄρον τῆς κοινῆς τῶν ναυτικῶν μας γλώσσης. Ὁ Ἡρόδοτος ὀρίζει τὸ ἡμερήσιον διάστημα κατὰ τι μακρότερον, ὑπολογίζων αὐτὸ 70000 ὄργυιων ἧτοι 700 σταδίων³⁷. Ὁ μέσος ὄρος τῶν παρὰ τῶν πέντε τούτων πηγῶν παρεχομένων ἰσοδυνάμων, δίδει ὡς μέσον μῆκος τοῦ διανυομένου εἰς δωδεκαῶρον διάρματος 560 στάδια, καὶ συνεπῶς ὡς συνήθη καλὴν ταχύτητα τῶν τότε φορητῶν πλοίων, 46 στάδια ὠριαίως, ἧτοι 4 1/2 «κόμβους» περίπου· τόση ἄλλως τε ἦτο καὶ ἡ ὠριαία ταχύτης τῶν κατὰ τὸν μεσαιῶνα φορητῶν πλοίων, 1 1/2 λεύγα ἐκ τῶν χωρουσῶν 20⁴⁰⁰⁰ εἰς τὴν μοῖραν τῆς γηϊνῆς περιφερείας. Βάσει δὲ τῆς ταχύτητος ταύτης συνάγεται ὅτι ἀπητοῦντο, ὅπως διανυθῶσι τὰ 185 στάδια τοῦ προαριστιδίου διάρματος, τέσσαρες ἀκριβῶς ὄραι. Προβάλλει οὕτω, αὐτομάτως ὅσον καὶ ἐναργῶς, ἡ ναυτικὴ διαίρεσις τοῦ ἡμερονυκτίου εἰς ἕξ «φυλακάς», ἧτοι

³³) Β, 97: «... Ἀπὸ Ἀβδήρων πόλεως εἰς τὸν Εὔξεινον Πόντον τὸν μέχρι Ἰστρου ποταμοῦ» αὕτη περίπλους ἔστιν ἡ γῆ τὸ ξυνομάτωτα, ἦν αἰεὶ κατὰ πρύμναν ἰσθῆται τὸ πνεῦμα, νηὶ στρογγύλῃ, τεσσάρων ἡμερῶν καὶ ἴσων νυκτῶν».

³⁴) Χάρται Ἀγγλικοί: 1087=Thasso to Dardanelles.--224=Sea of Marmara.--2214=Black Sea.

³⁵) 69 «ΠΑΡΑΠΛΟΥΣ ΑΠΑΣΗΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ... ὅσαι γεγραμμένα εἰσιν νύκτες ἀντὶ τούτων ἡμέρας καὶ ὅπου στάδια εἰσὶν γεγραμμένα ἀντὶ τῶν φ' σταδίων ἡμεραίων τὸν πλοῦν».

³⁶) Κλαυδίου Πτολεμαίου Γεωγρ. Ὑφήγησις (Προλεγόμενα Θ,3 ἐκδόσεως Διδότου) «... καὶ τοῦ Θεοφίλου τὸν τοῦ νυχθήμερου φορὸν πλοῦν χιλίων ὑποτιθεμένων σταδίων, οἷς καὶ αὐτὸς ἠκολούθησεν...»

³⁷) Δ, 86: «... νηὺς ἐπίπαν μάλιστά κη ἐν μακρημερίῃ ὄργυιᾶς ἑπτακισμυρίας, νυκτὸς δὲ ἑξακισμυρίας...»

τὸ τετράωρον ἐκάστης «φυλακῆς» τὸ ὅποιον καθὼς καὶ τὴν σήμερον («τετραωρία») οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα³⁸ ἀπετέλει τὴν κανονικὴν διάρκειαν³⁹ τῆς «φυλακῆς» (κοιν. βάρδεια) ὑπὸ τῆς ἐτέρας τῶν «τοιχαρχιῶν» τοῦ πληρώματος, ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν ἐν πλῶ πλοίων. Μὴ παροραθῆ δέ, ὅτι εἰς τὰ «ἡμερολόγια» τῶν πλοίων τοῦ Ἐπιτοῦ Ναυτικοῦ, ὑπῆρχεν ἰδίᾳ θέσις πρὸς ἀναγραφὴν τοῦ «κατὰ τὴν τετραωρίαν διανυθέντος διαγράματος».

Εἰς τὰ θετικὰ καὶ δι' ἐμὲ ἀναμφισβήτητα συμπεράσματά μου ταῦτα εἶχον καταλήξει πρὸ τετραετίας. Μὴ δυνηθεὶς ὅμως νὰ ἀνέυρω τὸ σύγγραμμα τοῦ Salmasius καὶ ἀγνοῶν συνεπῶς τὰ ἐπιχειρήματα ἐφ' ὧν ὁ σοφὸς ἐκεῖνος εἶχε βάσει τὸ συμπέρασμα του ὡς πρὸς τὸ ἐκ σταδίων 250 ἰσοδύναμον τοῦ «προαριστιδίου πλοῦ», ἀπέφυγα νὰ προβῶ εἰς σχετικὴν πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν ἀνακοίνωσιν. Πρὸ μηνὸς ὅμως τρεῖς φίλοι μου, πρὸς οὓς ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἀπευθύνω θερμοτάτας εὐχαριστίας, ὁ κύριος Alfred Lamouhier παλαιὸς ἐταῖρος τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς καὶ ἤδη καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Toulouse καὶ οἱ ἐν Κερκύρα κύριοι Σπυρ. Μυλωνόπουλος δικηγόρος καὶ Κωνστ. Σολδάτος Διευθυντῆς τῆς ἐκεῖ Δημοσίας Βιβλιοθήκης, μοὶ ἀνήγγειλον τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ σπανίου τούτου βιβλίου⁴⁰ εἰς τὴν Δημοτικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Bordeaux καὶ τὴν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην τῆς Κερκύρας, ἀποστέιλαντές μοι καὶ ἀντίγραφα τῆς σελίδος 184 τοῦ πρώτου τόμου (καὶ οὐχὶ τῆς 129 ὡς ἐσφαλμένως ἐν τῷ «Θησαυρῷ κλπ.» ἀναφέρεται) ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκτίθενται τοῦ Salmasius αἱ σκέψεις. Οὐδὲν ὅμως ἀνεῦρον τὸ δυνάμενον νὰ κλονίσῃ ἢ νὰ μεταβάλῃ τὰ συμπεράσματά μου, ἀντιθέτως δὲ μάλιστα εὔρον τὴν τρωτὴν πτέρναν τῶν συλλογισμῶν τοῦ Γαλάτου σοφοῦ:

³⁸) Δὲν ὑπῆρξαμεν εὐτυχεῖς εἰς τὴν ἀνεύρεσιν, τῆς ἦν ὡς πρὸς τοῦτο ἀνεζητήσαμεν ἀρχαίας πηγῆς, ὑπάρχει ὅμως τοιαύτη, δεδομένου ὅτι ὁ Παλάσκας ἐν τῷ συγγράμματι του «Λεξικὸν Γαλλοελληνικὸν τῶν Ναυτικῶν Ὁρῶν» καὶ εἰς λέξιν quart γράφει: «Ἡ ἐπὶ τοῦ πλοίου φυλακῆ (Ἐπιτοῦ) τετράωρος μάλιστα καθὼς καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλησι (Ἐπ.)» χωρὶς ὅμως νὰ παρέχῃ καὶ τὰς ἄλλας λεπτομερείας τῆς ἀπὸ τοῦ Ἐπιτοῦ πηγῆς, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδυνήθημεν διὰ τοῦτο νὰ ἀνεύρωμεν.

³⁹) Ἐτηρεῖτο δέ, ἐπὶ τῶν πλοίων ἐκείνων, ἡ ὥρα δι' εἶδους κλεψύδρας, ἦν βραδυχύτως διέρρεε τὸ ἐμπεριεχόμενον, ὕδωρ ἢ ἄμμος. Τοιούτου δὲ εἶδους πρωτόγονα ὥρολόγια «ἀμμοτὰ» — τὰ ὁποῖα ἀπετελοῦντο ἐκ φιάλης ἀμφιθέτου, ἀναστρεφομένης ἐκάστοτε μετὰ τὴν ὄλην χύσιν τοῦ περιεχομένου, ἣτις δὲ συνετελεῖτο εἰς ἰσόχρονα διαστήματα — ἦσαν ἐν χρήσει μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπὶ τῶν πλοίων τοῦ Ἐπιτοῦ - Ναυτικοῦ, διὰ τὴν μέτρησιν τοῦ χρόνου τῆς τετραωρίας. Ὄνομάζοντο δὲ τὰ τοιαῦτα τετράωρον, δίωρον, ὥριατον καὶ ἡμιώριον (κοινῶς μετσαρόλι) ἀναλόγως τῆς διαρκείας τῆς ῥοῆς τῆς ἄμμου. Ὑπὸ τῶν ξένων ὀνομάζοντο watch - glass, mezza - ora, ampoulette, sablier.

⁴⁰) Τὸ θαυμάσιον, ὡς ὅλα του, ἔργον τοῦ Γάλλου σοφοῦ τούτου, ἔχει ὡς τίτλον: Cl. Salmasii Plinianae exercitationes | in Gaii Julii Solini Polyhistora. | Item Gaii Julii Solini Polyhistor ex | veteribus libris emendatus | Parisiis apud Hieronymum Drouart via | Jacobaea | sub Scuto solari | M.DC.XXIX | com privilegio regis. Ἀποτελεῖται ἐκ δύο τόμων in folio ἐκ 1250 σελίδων ἐν συνόλῳ.

Ἄφορμὴν λαμβάνων οὗτος ἐκ τῆς εἰδήσεως Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου, ἣν ἐπιλαμβανομένην ὑπὸ Πλινίου, παραλαμβάνει καὶ ὁ Σολίνος, περὶ τῆς προβολῆς τῆς σκιᾶς τοῦ Ἄθωνος μέχρι τῆς ἀγορᾶς τῆς Μυρίνης (ταν. Κάστρο Λήμνου), ἀναμνησκαται τῆς παρὰ Σκύλακι μνείας τοῦ «προαρσιτιδίου πλοῦ» λόγῳ τῶν ὑπὸ τοῦ μυθογράφου ἐκείνου τῶν «Ἀργοναυτικῶν» ποιητοῦ ἀναφερομένων στίχων, καθ' οὓς τὸ διάστημα τὸ χωρίζον τὸν Ἄθωνα ἀπὸ τῆς Λήμνου εἶναι «ὄσσον ἐς ἔνδιόν κεν εὖστολος ὀλκὰς ἀνύσσαι». Συσχετίζων εἶτα, ἀφ' ἐνὸς μὲν τὸν στίχον τοῦτον πρὸς εἴδησιν Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου καθ' ἣν ἡ σκιά τοῦ Ἄθωνος προσπίπτει ἐπὶ 300 στάδια, ἀφ' ἐτέρου δὲ τὴν ἥς ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν φράσιν τοῦ Σκύλακος «ἀπὸ δὲ τῆς Ἰκάρου πλοῦς εἰς Σάμον προαρσιτίδιος», πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀποστάσεως ταύτης ὑπὸ τοῦ Πλινίου ὡς ἴσης πρὸς 35 Ῥωμαϊκὰ μίλλια ἧτοι 290 στάδια, ἐπάγεται ὁ Σαλμάσιος πρῶτον συμπέρασμα, καθ' ὃ τὸ ἰσοδύναμον τοῦ προαρσιτιδίου πλοῦ ἔδει νὰ ἦ περὶ τὰ 290 στάδια. Τὸ συμπέρασμα ὅμως τοῦτο δὲν τὸν ἱκανοποιεῖ ἀπολύτως· καὶ ἀναγνωρίζει μὲν κατ' ἀρχὴν ἐν τῷ ὄρω τοῦ Σκύλακος τὴν ἔννοιαν μέτρου ἀποστάσεως, πλὴν προκατειλημμένος ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἔναρξις τοῦ πλοῦ τούτου ἐγένετο ἅμα τῇ ἔφ, χαρακτηρίζει τὸ μέτρον τοῦτο ὡς «μεταβλητὸν καὶ ἀόριστον μέτρον, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον δὲν πρόκειται περὶ ἰσημερινῶν ἡμερονυκτίων» (*cujus inconstans ed incerta mensura nisi de die equinoctiali accipiatur*). Ἐπάγεται κατόπιν δεύτερον συμπέρασμα, διάφορον τοῦ πρώτου, βασιζόμενον ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὰς, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, εἰδήσεις τοῦ Σκύλακος, τοῦ Ἀῤῥιανοῦ καὶ τοῦ Θεοφίλου, καθ' ἃς ὡς διάρκεια τοῦ ἡμερησίου πλοῦ ἐλαμβάνετο τὸ ἥμισυ τοῦ νυχθημέρου πλοῦ ἧτοι στάδια 500, ἀφ' ἐτέρου δὲ εἰς τὴν διάρκειαν τοῦ «προαρσιτιδίου πλοῦ» ἦν (ὁ Σαλμάσιος) ὑπολαμβάνει τὴν φορὰν ταύτην ὡς τὸ ἥμισυ τῆς τοῦ δι' ὅλης τῆς ἡμέρας πλοῦ, ἧτοι ἐξάωρον, παρέχων οὕτω ὡς ἰσοδύναμον τοῦ «προαρσιτιδίου πλοῦ» τὸ ἥμισυ τοῦ διάρματος τοῦ ἡμεραίου πλοῦ, ἧτοι στάδια 250. Οὕτω λοιπὸν προέκυψε τὸ ἰσοδύναμον, ὅπερ παρέλαβεν ὁ «Θησαυρὸς κλπ.» τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου, παρὰ τούτου δὲ οἱ μεταγενέστεροι λεξικογράφοι, πᾶν ἄλλο ὅμως ἢ ἀποκρύπτοντες τὰς ἐπιφυλάξεις των διὰ τὴν ὀρθότητα τοῦ καθορισμοῦ τοῦ ἰσοδυναμοῦ τούτου, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον δικαίως παρατηροῦσι «πλοῦς ἀποτελούμενος δῆθεν ἐκ 250 σταδίων» κ. α. δ.

Ἡ πλάνη τοῦ ἀληθοῦς ἐκείνου σοφοῦ, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἐλησμονήθη παρ' αὐτοῦ τὸ ἕτερον τῶν παρὰ Σκύλακι ναυτικῶν μέτρων, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον ἐφείλκυσα τὴν προσοχὴν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀνακοινώσεώς μου ταύτης, ὁ «πλοῦς ἥμισυ ἡμέρας». Ὁ Salmasius δίδων εἰς τὸν «προαρσιτίδιον» μῆκος 250 σταδίων, ταυτίζει τοῦτον πρὸς τὸν «πλοῦν ἥμισυ ἡμέρας», ἐνῶ πρόκειται περὶ δύο διαφόρων προτύπων διαρμάτων, τὰ ὁποῖα ὁ Σκύλαξ κατηγορηματικῶς διαστέλλει, ὡς ἐν ἀρχῇ ἐτόνισα. Μοὶ παραμένει ὅμως ἀνεξήγητος ἡ ἀπορία, πῶς, ὁ τοσοῦτον μελετήσας τὸν «Περίπλουν» σοφὸς ἐκεῖνος, δὲν συνεβουλεύθη τὰς ὡς πρὸς τὸν «προαρσιτίδιον πλοῦν» περικοπὰς τοῦ

Σκύλακος, πρὶν ἐξενέγκῃ τὸ συμπέρασμά του : Οὐχὶ βεβαίως τὰς πέντε περιπτώσεις ἃς ἐχρησιμοποίησα πρὸς εὗρεσιν τοῦ ἰσοδυναμοῦ, ἀφοῦ αὐταὶ θὰ ἀπῆλθον συγκριτικὰς μετρήσεις ἀποστάσεων ἀπὸ ναυτικῶν χαρτῶν ἀκριβείας, οἱ ὁποῖοι τὴν ἐποχὴν τοῦ Salmasius δὲν ὑπῆρχον. Ἡ χρησιμοποίησις ὅμως τῆς ἦν μετεχειρίσθην λογιστικῆς ὁδοῦ, μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σταδιασμῶν οὓς παρέχει τὸ ἐν τῷ Περίπλῳ «διάφραγμα», ἄνευ δὲ οὐδεμιᾶς προσφυγῆς εἰς ναυτικούς χάρτας, ἔπρεπε νὰ μὴ τῷ διαλάθῃ. Θὰ ἀντελαμβάνετο δι' αὐτῆς τότε, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, οὐ μόνον τὸ σφαλερὸν τῆς ὁδοῦ ἦν οἱ συλλογισμοὶ τοῦ ἠκολούθουν, ἀλλὰ καὶ τὸ πραγματικὸν τοῦ προαριστιδίου πλοῦ ἰσοδυναμον, μεθ' ἱκανῆς προσεγγίσεως μάλιστα.

Περαίνων, παρέχω διὰ τοὺς συγχρόνους λεξικογράφους τὸν ἀκόλουθον ὀρισμόν.

Προαριστίδιος Πλοῦς. «Ἀρχαιοτάτη ὀνομασία πλοῦ ἀρχομένου τε καὶ περα-
 » τουμένου ἐντὸς τῶν προμεσημβρινῶν ὥρῶν, τῆς ὁποίας δὲ ἡ ἔννοια εἶχε κατὰ
 » τοὺς χρόνους τοῦ Σκύλακος ἑπεκταθῆ καὶ εἰς τὴν τοῦ μήκους ὀρισμένου διάστηματος
 » (Σκύλαξ Περίπλους 25, 55, 56), τοῦ διαννομένου κατὰ τὴν πρὸ τοῦ ἀρίστου τοῦ
 » πληρώματος τετράωρον φυλακὴν καὶ ἰσοδυναμοῦντος πρὸς 185 στάδια τῶν 100 ὁρ-
 » γυῶν (Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν τόμ. 12 σελ. 478) οὐχὶ δὲ πρὸς 250 τοιαῦτα ὡς ὑπὸ
 » τοῦ Salmasius (Exerc. Plin. I. 184) πεπλανημένως εἶχεν ἐκτιμηθῆ καὶ ἐν τοῖς κλασ-
 » σικοῖς λεξικοῖς (Henr. Steph. Thesaurus Gr. Ling: εἰς λεξ.) ἀναφέρεται».

RESUMÉ D'UNE COMMUNICATION SUR LE ΠΡΟΑΡΙΣΤΙΔΙΟΣ ΠΛΟΥΣ DE SKYLAX

Le géographe ancien Skylax de Caryanda se sert, dans quelques passages de son «Périple», du terme «proaristidios plous». On eût cru, tout d'abord, que ce terme signifie tout simplement un voyage commencé et achevé dans une matinée. Mais un examen plus approfondi montre qu'il s'agit d'une mesure employée pour les distances en mer, ou plus exactement pour désigner une course déterminée, dont la longueur était plus courte que celle de «πλοῦς ἥμισυ ἡμέρας» (course d'une demi-journée) et plus longue que le στάδιον dont elle était un multiple.

Claude de Saumaise, le savant bien connu du XVIIe siècle, le premier et le seul à notre connaissance qui ait soulevé la question du «proaristidios plous» reconnu dans ce terme une mesure de longueur marine et lui donna un équivalent de 250 stades. Cette estimation est erronée.

Il est vrai que, faute de cartes marines exactes, Claude de Saumaise ne pouvait, à son époque, entrevoir son erreur par la mesure précise des distances qui séparent les points donnés par Skylax comme distants d'un «proaristidios plous». Mais une autre méthode de calcul, purement théorique, n'exigeant pas le recours aux cartes et basée uniquement sur Skylax lui-même, sur le «diaphragma» N° 112 de son «Périple», n'aurait pas dû lui échapper. Cette méthode lui aurait donné comme équivalent du «proaristidios plous» 189 stades et non pas 250.

Son erreur provient du fait qu'il avait considéré la durée du «pr. pl.» comme égale à six heures, sans remarquer que cette course est appelée «πλοῦς ἥμισυ ἡμέρας», par Skylax, qui la distingue ainsi clairement du «προαριστίδιος πλοῦς».

D'après nos mesures des distances entre les points que Skylax cite comme éloignés d'un «pr. pl.», nous avons constaté qu'il équivaut à environ 185 stades de 100 toises. C'est la course parcourue pendant le «quart» — division classique et normale du service à bord, depuis les temps anciens jusqu'à nous — de la matinée, par un navire filant 45 stades par heure. Cette vitesse représente une moyenne établie d'après les données de Skylax, d'Hérodote, de Thucydide, d'Arrien et de Théophile. L'équivalent de 250 stades, fixé par Claude de Saumaise, correspond à πλοῦς ἥμισυ ἡμέρας et non à προαριστίδιος πλοῦς, qui équivalait aux deux tiers de l'autre.

S. E. LYCOUDIS

Capitaine de vaisseau. M. R. H.